

діяльністю курсантів-пілотів є іспит, що відображає володіння професійним спілкуванням на міжнародних авіалініях.

Висновки. Отже, розглянувши технологію навчання, подану моделлю організації навчальної діяльності, можна зробити висновок, що бути педагогічно грамотним фахівцем сьогодні неможливо без вивчення всього арсеналу освітніх технологій. Запропонована дидактична модель організації навчальної діяльності при формуванні мотивації до професійного спілкування у майбутніх пілотів у льотному навчальному закладі відображає систематичність, послідовність, інтегрованість та міцність знань, навичок та вмінь з професійно орієнтованої англійської мови, необхідної для майбутньої професійної діяльності пілотів та безпеки польотів на міжнародних авіалініях.

Література

1. Авиационная педагогика : учебник / Р.Н. Макаров, М.И. Рубец, С.Н. Неделько, А.П. Бамбуркин. – Москва ; Кировоград : МНАПЧАК : ГЛАУ, 2005. – 433 с.
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
3. Гез Н.И. Методика обучения иностранным языкам в средней школе : учебник / [Н.И. Гез, М.В. Ляховицкий, А.А. Миролюбов и др.]. – М. : Высш. школа, 1982. – 373 с.
4. Щукин А.Н. Обучение иностранным языкам: Теория и практика : учебное пособие для преподавателей и студентов / А.Н. Щукин. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Филоматис, 2006. – 480 с.
5. Ягупов В.В. Педагогика : навч. посібник / В.В. Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.
6. Manual on the Implementation of ICAO Language proficiency Requirements Doc 9835 AN / 453. – ICAO, 2004.

МОСКАЛЬОВА Л.Ю.

ОСОБИСТІСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У ПЕРІОД ДОРОСЛІШАННЯ

Посилена увага до проблем розвитку і виховання особистості юнацького віку, зокрема її вікових особливостей, є закономірною, оскільки ефективно здійснювати виховання морально-етичної культури майбутніх учителів може лише людина з високим рівнем знань психології розвитку молоді, яка обирає професію педагога.

Формулюючи мету й окреслюючи завдання нашого дослідження, ми проаналізували велику кількість теоретичних та експериментальних розробок, монографій (Б. Ананьєв, О. Асмолов, І. Бех, Д. Бокум, Л. Виготський, Д. Ельконін, Е. Еріксон, Е. Ільїн, І. Кон, Г. Костюк, Г. Крайг, У. Крейн, Д. Леонтєв, А. Маслоу, Ж. Піаже, І. Шаповаленко та ін.). У своїх працях учені прагнуть не лише розкрити внутрішні механізми морального розвитку і поведінки осіб юнацького віку, а й показати зміни, що відбуваються у процесі особистісного і професійного становлення майбутніх учителів (І. Григорович, І. Зязюн, Л. Іванцев, Н. Нізовських та ін.).

Однак відомості про вікові характеристики майбутніх учителів, особливості їхньої поведінки, накопичені людством, у контексті культурних, соціальних, психолого-педагогічних закономірностей є дещо обмеженими. Також не враховується специфіка створення цілісного образу сучасної людини, яка обирає професію педагога і стає суб'єктом навчально-виховного

процесу у вищій школі, з одного боку, а з іншого – представником певних студентських субкультур (за типологією Ф. Райса – професійної, академічної, нонконформістської, відпочивальної).

Отже, з'ясування особливостей вікових характеристик майбутніх учителів у контексті культурних, соціальних, психолого-педагогічних закономірностей з урахуванням їхнього вибору професії педагога є *метою статті*.

Практика свідчить, що процес виховання морально-етичної культури майбутніх учителів у сучасних вищих навчальних закладах не реалізує потенціал нагромаджених людством знань про вікові характеристики студентів, які обрали професію педагога. У їхній поведінці ми спостерігаємо суперечність: так, з одного боку, майже всі студенти під час вступу до вищого навчального закладу знають, якими мають бути майбутні учителі, але, з іншого, у вчинках і діях виявляють тільки формальне ставлення до моральних норм і правил поведінки. Така ситуація вимагає поглибленого вивчення, щоб знайти відповіді на такі запитання:

1. В чому полягають особливості виховання для юнацького віку, які потрібно враховувати при розробці програм виховання морально-етичної культури особистості?

2. Які вікові характеристики особистості, що обирає професію педагога, є визначальними для виховання морально-етичної культури?

Відповідаючи на перше запитання, зазначимо, що під час виховання морально-етичної культури майбутніх учителів потрібно брати до уваги декілька особливостей.

Нагадуємо, що існують різні точки зору на схеми вікових періодизацій, тому немає чітких орієнтирів, у якій саме сфері (когнітивній, емоційно-мотиваційній, діяльнісній) закономірними є зміни, пов'язані саме із віком у студентській молоді, яка обирає педагогічну професію.

Так, однією із найдавніших періодизацій, як вказував О. Асмолов [1, с. 174], була календарна періодизація життя за чотирма порами року. Молодою вважалася людина, вік якої – від 20 до 40 років. Цей віковий період мав назву “літо”, час працювати. Ще однією з ранніх вікових періодизацій можна назвати періодизацію Святого Письма, де періоди життя поділяються на вісім частин: “Хліб свій пускай по воді, бо по багатьох днях знов знайдеш його. Діли частку на сім чи й на вісім, бо не знаєш, яке буде зло на землі” [Екл., 11: 1–2].

Про сім ступенів людського віку, де на п'ятій знаходяться юнаки з 20 до 30 років, вказував преподобний Максим Грек [5, с. 186]. При цьому для належного виховання особистості цього віку преподобний Максим Грек називав такі умови: слухняний норов, сильне бажання до навчання, виконання заповідей, моральні дії досвідченого мудрого наставника тощо [5, с. 186].

Також однією зі схем вікової періодизації можна назвати культурно-історичну диференціацію, що пов'язана із характером діяльності особистості в освітніх закладах. У цій періодизації виділяється рання юність (15–18 років) як старший шкільний вік, а також пізня юність (17–18 років) і рання

зрілість (22–23 роки) як студентський вік (Б. Ананьєв, І. Зимня). Дещо іншою є схема вікової періодизації у дослідженні Г. Крайг і Д. Бокум [3, с. 16–18], де період юнацтва охоплює такі межі – від 18 років до 21 року, тоді як початок ранньої дорослості охоплює умовні вікові межі від 18–21 років до 40 років.

З огляду на сучасні зміни в системі організації вищої освіти (можливість здобуття другої вищої освіти, можливість навчання у вищому закладі після закінчення педагогічного училища та ін.) відзначимо, що в сучасних вищих навчальних закладах навчаються студенти, вік яких охоплює від 16 до 25 років і вище. Враховуючи ці особливості, ми вирішили дотримуватися схеми вікових періодизацій, запропонованої у дослідженнях Г. Холла, Ф. Райса [7; 8], які розглядали вік від 17 до 25 років як період дорослішання (adolescence).

Ще однією особливістю сучасних студентів є різниця в особистому досвіді, акцентуаціях характеру, інтелектуальному розвитку, кар'єрних устремліннях, а також у знаннях із соціогуманітарних наук. Ці відмінності та варіювання у психолого-педагогічній літературі критеріїв для переходу в період дорослішання відображають складнощі процесу виховання морально-етичної культури майбутніх учителів.

Критерії для переходу в період дорослішання, на нашу думку, найбільш повно охарактеризовані Е. Еріксоном. Так, щоб стати зрілим дорослим, кожний індивідуум має розвинути у собі особливу цілісність, складовими якої є: накопичена впевненість “Его” в своєму прагненні до порядку й змісту; постнарцистська любов до людей як переживання досвіду; прийняття свого єдиного й неповторного циклу життя як чогось такого, чому призначено було відбутися; наявність нової, відмінної від колишньої, любові до своїх батьків; терпиме, товариське становлення до способу життя й інших занять минулих років; готовність захищати гідність власного стилю життя всупереч всім фізичним і економічним загрозам.

У вихованні морально-етичної культури майбутнього вчителя ми маємо враховувати взаємопов'язаність вікових характеристик особистості у період дорослішання, серед яких – психофізіологічна, особистісна, соціальна, культурна.

Розкриваючи вікові характеристики майбутніх учителів, звернемося до біогенетичних концепцій Г. Холла, Е. Кречмера. Так, американський психолог Г. Холл перехідний період вважає періодом внутрішніх та зовнішніх конфліктів, що характеризується небезпеками в сексуальних відносинах (sex dangers), зміною ставлення до релігії, до моральних норм тощо. Також важливим є і те, що у період дорослішання моральні ідеали є невідзначеними, більше того, молодь відмовляється наслідувати моральну поведінку вчителів – реальних взірців: “Знову здавалося б, що вчителі мали б бути ідеалами, тим більше, що багато дівчат мають прагнення викладати, але вони взагалі не популярні як альтернативи” [7, с. 140].

Неврахування характеру самосприйняття студентів, їх ставлення до близького оточення й до морально-етичної культури суспільства (зокрема,

накопичення з віком прихованих дефектів виховання, потреби опиратися встановленим морально-етичним правилам поведінки у нових умовах) є основною помилкою кураторів і викладачів. Цей феномен у працях А. Маслоу розглядається як “деритуалізація” – психологічний захисний механізм, що в юнацькому віці виявляється через зневагу та до встановлених старшим поколінням моральних цінностей і чеснот, а також через звичку розглядати моральну діяльність і вчинки людини у конкретних справах.

У ході роботи ми звернули увагу на монографію німецького психіатра Е. Кречмера “Будова тіла і характер” [4]. Так, при встановленні трьох постійно повторюваних основних типів будови тіла (астенічний, атлетичний, пікнічний) для розрізнення й діагностики характерологічних рис особистості Е. Кречмер запропонував ураховувати й специфічну вісь з двома полюсами характерів циклоїдного й шизоїдного біотипів. Серед людей циклоїдного типу виділяються три групи – живий гіпоманіакальний тип, тихий самовдоволений тип, меланхолійний тип. Їх настрій і характерологічні властивості, на думку Е. Кречмера, залежать від двох протилежних полюсів – веселості й суму. Люди, що мають шизотимічні риси характеру, перебувають між іншими полюсами – дратівливістю й пасивною нечутливістю. До першої групи шизоїдного типу належать переважно гіперастетичні темпераменти – сентиментальний, позбавлений афекту тип (препсихотичний), тонкочуттєвий холодний тип аристократа й патетичний тип ідеаліста. До другої групи належать переважно холодні й байдужі темпераменти, серед них – тип холодного деспота (моральне божевілля), гнівно-тупий тип, тип нікчемного ледаря. Спостереження Е. Кречмера за проявами характерологічних якостей студентів дало змогу визначити й характерні властивості, які найчастіше виявляються у них, – циклотимічні середні типи (балакучі/веселі, спокійні гумористи, тихі, щиросердечні люди, безтурботні аматори життя, енергійні практики), а також шизотимічні середні типи (тонкочуттєві аристократи, далекі від миру ідеалісти, холодні владні натури й егоїсти, сухі й паралічні). З огляду на дані численних спостережень, Е. Кречмер, замість однобічного паралелізму “мозок і душа” свідомо виставив інший паралелізм “тіло й душа” і визначив, що темперамент людини та її поведінка залежать від двох хімічних гормонних груп, з яких одна сполучається із циклотимічним, а інша – із шизотимічним типом.

Таким чином, ідея Е. Кречмера про характерологічні якості студентів у питаннях виховання в майбутнього вчителя морально-етичної культури має значення для розробки психолого-педагогічного діагностичного інструментарію та візуальної діагностики. Представники біогенетичних концепцій, як підкреслювали І. Кон, У. Крейн, недооцінили роль соціального чинника в розвитку та вихованні молодшої людини. Але, на нашу думку, це не дає нам права не враховувати значення цих концепцій для процесу виховання морально-етичної культури майбутніх учителів у руслі особистісно орієнтованої освіти.

У зв'язку з цим необхідно підкреслити й важливу роль динамічних зрушень у ядрі особистості майбутнього вчителя в період дорослішання, що пов'язано з розвитком особистої ідентичності, зміною соціальної референтної групи, можливістю вільного доступу до інформації, пов'язаної із культурою, цінностями, нормами, традиціями. Зрушення, що спостерігаються у проходженні особистістю стадій ідентичності, припадають саме на період дорослішання, що, відповідно, вказує на важливе значення виховання морально-етичної культури майбутнього вчителя в цьому віці. Так, розвиток особистої ідентичності включає чотири етапи: невизначена, розмита ідентичність; дострокова, передчасна ідентифікація; мораторій; зріла ідентичність. Однак не всі молоді люди можуть досягти останнього етапу, тобто, як пояснює І. Кон, залишаються на рівні розмитої ідентичності або йдуть шляхом дострокової ідентифікації, що пов'язано з меншою самостійністю при вирішенні складних проблем, відмовою від активного вибору й самовизначення.

Як бачимо, студенти, які перебувають на стадії мораторію та зрілої ідентичності, характеризуються відповідальністю, більш розвинутою рефлексією й високим рівнем моральної свідомості, а студенти, які перебувають на стадіях розмитої або передчасної ідентичності, схильні перекладати відповідальність за результати власної діяльності на зовнішні сили.

Поняття соціальної ідентичності майбутніх учителів передбачає існування різноманітних зв'язків студента з його соціальним оточенням, уявленням про себе та про інших. Становлення соціальної ідентичності особистості набуває гостроти у період дорослішання, коли починається процес самореалізації її здібностей і талантів, формування особистих і професійних цілей, прагнення підвищити самоповагу тощо. У цьому плані може з'явитись нова, негативна соціальна ідентичність (Л. Шнейдер), яка виражається через демонстративність у поведінці і загрожує втратою ідентичності, коли морально-етичні цінності, прийняті для суспільства, знецінюються.

У період дорослішання розвивається й культурна ідентичність, що сьогодні співвідноситься з релігійною, національною, етнічною ідентичністю. Розвиток культурної ідентичності майбутніх учителів виявляється в усвідомленому прийнятті ними відповідних культурних норм і зразків поведінки, ціннісних орієнтацій. Також відзначимо, що при тісній взаємодії етнічної й релігійної ідентичності, остання, на відміну від соціальної ідентичності, на думку Е. Сміта, ґрунтується на інших критеріях і постає з іншої сфери людських потреб і дій [6, с. 16]. Поділяючи його думку, підкреслимо, що соціальна ідентичність майбутніх учителів тісно пов'язана із професійною ідентичністю педагога, оскільки виростає зі сфери надання освітніх послуг і формується у процесі професійної підготовки. У свою чергу, релігійна ідентичність походить зі сфери гуртування громади, яка визнає певний символічний код, традиції, віру, обряди та ритуали. Її формування відбувається не у процесі професійної підготовки, а під час спіл-

кування із батьками, у родині, під час релігійних свят, у храмах і церквах, часто під керівництвом священників.

Процес формування етнічної ідентичності у вищих педагогічних закладах, які мають державну форму власності, на відміну від інших форм власності, тісно пов'язаний з національним вихованням, формуванням національної культури на новій, політичній основі. Це відбувається також у період дорослішання, і, як вважають Ч. Венар, П. Керіг, на відміну від процесу формування особистої ідентичності, включає не чотири, а три стадії: нерозкрита етнічна ідентичність; пошук етнічної ідентичності, або мораторій; досягнення етнічної ідентичності. Тоді у процесі професійної підготовки студентів ми бачимо певний взаємозв'язок між етнічною, соціальною й особистою ідентичністю. Так, досягнення етнічної ідентичності, відповідно до експериментальних досліджень, які були проведені з американськими студентами, позитивно корелює з особистою ідентичністю студентів, їхньою позитивною самооцінкою й позитивними відносинами із близьким оточенням, академічною успішністю [9, с. 820–821].

Отже, враховуючи досвід різних галузей знання психологічні та психофізіологічні чинники, що впливають на виховання морально-етичної культури особистості, особливу увагу ми маємо приділити соціальному та культурному чинникам, оскільки кожний студент, як майбутній учитель, має займати активну позицію і у власному розвитку, і у розвитку міжособистісних відносин у соціумі (під час навчання – на різних рівнях взаємодії – в академічній групі; у межах певної спеціальності та спеціалізації; на факультеті; в університеті, а також під час олімпіад всеукраїнського рівня, міжнародних конференцій тощо).

Закономірним для юнацького вікового періоду є зміни у провідних тенденціях, що пронизують і саму особистість майбутнього вчителя, і його соціальну спрямованість, і його ставлення до морально-етичної культури суспільства. Так, найважливішою віковою характеристикою майбутнього вчителя, яку необхідно враховувати при вихованні морально-етичної культури, є пошук особистої ідентичності, спрямованість до свого внутрішнього стану. Ця особливість характеризується такими ознаками, як замкнутість, зневіра, прагнення до самотності, думки про суїцид, з одного боку, а з іншого – потреба відчувати особистість іншої людини для власного внутрішнього збагачення, усвідомлення цінності щирої любові, вірності, дружби тощо. Характеристику, пов'язану з періодом юності й дорослішання, знаходимо у Святому Письмі: “Тішся, юначе, своїм молодечтвом, а серце твоє нехай буде веселе за днів молодощів твоїх! ... Жени смуток від серця свого, і віддаляй зле від тіла твого...” [Еккл., 11: 9-10]. Ці настанови вказують на те, що саме у цей період з'являється природна потреба молодої людини у керівництві, і саме у цей час особистість має усвідомити, що її вік є визначальним для всього подальшого життя, і саме зараз необхідно навчитися відповідальності за власні вчинки, збагатитися оптимістичним світосприйняттям, не піддаватися песимізму, довіряти власному серцю тощо.

Про врахування цієї характеристики як певної особливості юнацького віку також писав і Ж.-Ж. Руссо. Романтична концепція юності, сформульована ним, пояснювала, чому індивід у цьому віці конфліктує із суспільством. Так, саме у цей період для саморозкриття внутрішніх якостей індивід прагне бути на самоті для занурення у себе, відкриття власних талантів. У цей час людина іноді віддаляється від суспільства, нехтує його законами, якщо вони суперечать її внутрішньому світу. Ж.-Ж. Руссо при цьому підкреслював, що добра людина майже завжди самотня, адже правило “ніколи не шкодити близьким” означає дотримання правила “мати якнайменше зв’язків із суспільством”, оскільки в ньому добро для одного може обернутися на джерело зла для іншого.

Для опису характеристики ми враховуємо й притаманне для цього віку проходження через період порожнечі й відрази до життя (Л. Шнейдер), відчуття “екзистенціального вакууму”, емоційну розтрату себе в пошуках надійного партнера, еротичне змушнення (В. Франкл).

Серед внутрішніх, особистісних потреб студентів, що необхідно враховувати при вихованні морально-етичної культури, назвемо мимовільну, що не має мети, потребу “дати вихід” емоціям; потребу в демонстрації власної незалежності; потребу в спілкуванні; потребу до вироблення власного стилю для вирішення особистих проблем морально-етичного характеру.

Велике значення для виховання морально-етичної культури майбутнього вчителя має одна з найважливіших вікових характеристик періоду дорослішання – стабілізація нервової системи, якісні зміни в мотиваційній сфері й пізнавальних процесах.

Дані про вікові зміни в розвитку нервової системи періоду дорослішання підтверджують висновок про те, що в процесі виховання морально-етичної культури особистості на різних курсах навчання ми неминуче зіштовхнемося з певними змінами, які залежать від дозрівання мозкових структур. Так, у віці 18–25 років, згідно з дослідженнями Е. Ільїна, відбувається стабілізація кількості осіб із сильною й слабкою нервовою системою, тоді як у період з 16 до 17 років кількість осіб, що мають слабку нервову систему, зменшується, а сильну нервову систему – збільшується [2, с. 118–119]. Це означає, що на першому курсі ми можемо спостерігати зниження кількості осіб зі слабкою нервовою системою, стабілізацію процесів збудження і гальмування. Але при цьому ми маємо враховувати і те, що більшість студентів з педагогічними здібностями має слабку і лабільну нервову систему, що допомагає їм краще враховувати знаки емоцій [2, с. 291].

Отже, врахування цих параметрів допоможе підвищити ефективність виховних впливів викладачів вищої школи, але при цьому додамо, що типологічні властивості нервової системи людини фатально не впливають на майбутні риси її характеру, і різні характерологічні риси можуть формуватися на основі однакових типів нервової системи.

Сказане вище дає підстави для висновку, що період дорослішання сучасних майбутніх учителів характеризується появою ряду специфічних рис, найважливішими з яких для виховання морально-етичної культури

особистості є: пошук особистої ідентичності, зосередженість на внутрішньому світі, фіксація етичної позиції, розвиток індивідуальної системи моральних цінностей; стабілізація процесів збудження й гальмування нервової системи, розвиток мотиваційної сфери й пізнавальних процесів тощо.

Висновки. Таким чином, розглянувши основні вікові характеристики майбутніх учителів у контексті культурних, соціальних, психофізіологічних закономірностей розвитку особистості, ми показали, що їх дослідження має не тільки гносеологічне, а й наукове, психолого-педагогічне значення. Введення даних про специфічні зміни у майбутніх учителів, що зумовлені їх віковими характеристиками, допоможе вирішити теоретико-організаційні проблеми в навчально-виховному процесі, а також проблеми обґрунтування та вибору діагностичних методик.

Література

1. Асмолов А.Г. Психология личности : учебник / А.Г. Асмолов. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 367 с.
2. Ильин Е.П. Психология индивидуальных различий / Е.П. Ильин. – СПб. : Питер, 2004. – 701 с.
3. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг, Д. Бокум. – [9-е изд.]. – СПб. : Питер, 2005. – 940 с.
4. Кречмер Э. Строение тела и характер / Э. Кречмер. – М. : Эксмо, 2003. – 416 с.
5. Преп. Максим Грек. Сочинения / Преп. Максим Грек ; [ценз. прот. Н. Боголюбовский]. – М. : Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 1911. – Ч. 3: Разные сочинения. – 194 с.
6. Сміт Е.Д. Національна ідентичність / Е.Д. Сміт ; [пер. з англ. П. Тарашука]. – К. : Основи, 1994. – 224 с.
7. Hall G. Stanley Youth: Its Education, Regimen, and Hygiene / G.S. Hall. – Fairford : Echo Library, 2006. – 236 p.
8. Rice F.P. The adolescent: development, relationships and culture / F.P. Rice. – Boston ; Massachusetts : Allyn and Bacon, 1975. – 460 p.
9. Yasui M. Ethnic Identity and Psychological Adjustment: A Validity Analysis for European American and African American Adolescents / M. Yasui, C.L. Dorham, T.J. Dishion // Journal of Adolescent Research November. – 2004 – vol. 19 – № 6. – P. 807–825.

МУСАЄВ К.Ф.

СИСТЕМАТИЗУВАННЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ЩОДО РОЗВИТКУ ТЕХНІЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ

Створення сучасної техніки, яка ґрунтується на новітніх технічних рішеннях, вже ніяк не може бути забезпеченим традиційним методом, побудованим на інтуїтивних здогадках. Ось чому останнім часом у філософії і педагогічній психології значна увага приділяється розробці та дослідженню теоретичних основ формування й розвитку технічних здібностей, а також порушується питання про розробку відповідної теорії, яка дала б можливість поставити процес технічної творчості на наукову основу.

Аналіз літературних джерел вказує на різнобічне вивчення цієї проблеми багатьма дослідниками. Але предметом уваги більшості з них були не просто технічні здібності, а процеси діяльності спеціалістів, які передбачали наявність технічної творчості (конструкторів, винахідників, операторів-наладників тощо) і особливо психічних властивостей таких категорій працівників. У зв'язку з цим і виникало питання про технічні здібності.